

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri.
tarixçi

1918-ci il 28 mayda Şərqdə demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandı. Çar Rusiyasında gürcü və ermənilərdən fərqli olaraq Azərbaycan türklərini əsgər aparmırdılar. Azərbaycan Türklərinin Çar Rusiyası ordusunda əsgərliyə çağrılmaması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində ordu quruculuğunda böyük çətinliklər yaratdı. Bu Cümhuriyyət cəmi 23 ay fəaliyyət göstərmişdir. Buna baxmayaraq ordu və dövlət quruculuğu sahəsində əsrə bərabər iş görmüşdü.

Çar Rusiyasında süvari diviziyasının tərkibinə daxil olan Azərbaycan Türklərindən ibarət Tatar süvari batalyonu var idi. Bu batalyon Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk ordu hissəsi oldu. Eləcə də yeni yaradılan Müsəlman korpusunun tərkibində ilk hərbi hissə oldu. Tatar süvari alayının tərkibində üç süvari bölüyü, pulemyot bölüyü, təlim və rabitə komandaları vardı. Alayın ştatı 20 zabıtdən, 7 məmur, 620 əsgərdən və 29 muzzdu süvaridən ibarət idi. Əlahiddə Azərbaycan korpusu 1917-ci ilin dekabrında Müsəlman korpusu adı ilə Zaqafqaziya komissarlığının ordu strukturu kimi formalaşmağa başlamışdı. Azərbaycan hökumətinin dəvəti ilə 1918-ci ilin may ayının sonunda Nuru paşa 300 nəfərlik təlimatçı qrupu ilə Azərbaycana –Gəncəyə gəldi. 1918-ci il iyunun 26-da Azərbaycan Hökuməti Müsəlman korpusunu Əlahiddə Azərbaycan korpusu adlandırmaqla özünün bu hərbi struktura sahibliyini hüquqi cəhətdən təsdiqlədi. Hazırda bu gün iyunun 26-sı Azərbaycan Respublikasında ordu yaranması günü kimi qeyd edilir. Əlahiddə Azərbaycan korpusu bu zaman Azərbaycanda xilaskarlıq missiyasını həyata keçirən Qafqaz İslam Ordusunun tərkibinə daxil edildi. Əlahiddə Azərbaycan korpusu beş min əsgərdən ibarət idi. **Azərbaycana hərbi yardıma gəlmiş Osmanlı İmperiya ordusunun 5-ci Qafqaz firqəsi də ilk vaxtlar Əlahiddə Azərbaycan korpusunun tərkibinə daxil edilmişdi. 1918-ci ilin may ayının 28-də yaradılan ilk kabinədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müdafiə naziri vəzifəsinə Odessada ali tibb təhsili almış Xosrov bəy Sultanov təyin edilmişdi. 17 iyun 1918-ci il qəder bu vəzifəni uğurla daşıdı. Xosrov bəy Sultanov 15 yanvar 1919-27 aprel 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Qarabağ general-qubernatoru olmuşdu. Xosrov bəy bir tərəfi Qara dəniz, bir tərəfi Xəzər dənizi olan Böyük Azərbaycan dövləti ülküsünü (ideyasını) daşıyan bu ideyaya inanən dövlət xadimlərindən biri idi. 1920-ci il 27 apreldə Bakının rus qoşunları tərəfindən işğal xəbərini alan işğal hökumətinə Nəriman Nərimanovun başçılıq etdiyini biləndən sonra Xosrov bəy Sultanov Nəriman Nərimanovun başçılıq etdiyi rus işğal hökumətini tanıdığını bildirir. Xosrov bəy Sultanov özünü Qarabağ İnqilab Komitəsinin**

sədri elan edir. Odessada ali tibb təhsili almış Xosrov bəy Odessa Tibb Universitetində Nəriman Nərimanovun tələbə yoldaşı olub. Nəriman Nərimanov öz vəzifəsinə Xosrov bəy Sultanov təhlükə gördüyü üçün erməni bolşeviklərinin təkidi ilə onun yerinə Dadaş Bünyadzadəni təyin edir.

Nuru Paşa Osmanlı imperatorluğu və Azərbaycan hərbi hissələrindən təşkil edilmiş Qafqaz İslam Ordusunun komandanı olmaqla bərabər Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında Azərbaycan milli ordusunun forma-

yabrın 7-də bu qərar rəsmiləşdirildi. 1918-ci il dekabr ayının 25-də Səməd bəy Mehmandarov Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə hərbi nazir, dekabr ayının 29-da isə general-leytenant (28 iyun 1919-cu ildən etibarən tam artilleriya generalı) Əlağa Şıxlinski hərbi nazirin müavini təyin adıldılar. **Cümhuriyyətin süqutuna kimi bir neçə hökumət dəyişmə də S. Mehmandarova Ə. Şıxlinski öz vəzifələrində deyismez olaraq qaldılar. Əlahiddə Azərbaycan korpusunun mövcudluğu formal xarakter aldı. Qoşun hissələrinin təşkilinə və fəaliyyətinə**

bəy qısa müddətə vali təyin edilmişdi. Düşməndən qənimət üçün götürdüyü bir təyyarəni, iyirmi dörd topu və altmış pulemyotu Azərbaycan Ordusuna təhvil vermişdi.

Əsgəran Müharibəsi: Azərbaycan ordu hissələrinin 1920-ci ilin mart-aprelində erməni qoşunlarına qarşı apardığı əməliyyatın tərkib hissəsi idi. 1920-ci il martın 21-də erməni ordusu Əsgəranda Azərbaycan Cümhuriyyət ordusu postlarının üzərinə hücum keçmiş və bu postlarda dayanan azsaylı qüvvələri məhv etmişdi. Əsgəran keçidi bağlan-

lemyot, 9 təyyarə, 15 min tüfəng, 10 milyon patron verdilər. 27 aprel 1920-ci ildə Azərbaycan ruslar tərəfindən təkrar işğal olundu. İşğaldan sonra milli ordunun ruslar tərəfindən tərkislahı və ləğvi başladı. Milli ordu zabiti və əsgərlərinə qarşı soyqırım başladı. Milli ordunun ləğvi başlanan hərbi hissələri Gəncə üsyanında, Qarabağ üsyanında, Zaqatala üsyanında və sair üsyanlarda ordunun ləğvinə qarşı dirənsələr də artıq gec idi. Qarabağ üsyanı rus ordusu tərəfindən yatırıldı. Sonra 65 milli ordu zabiti və 1200 milli ordu əs-

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində Ordu

laşdırılmasına rəhbərliyi də öz üzərinə götürmüşdü. Onun qarşısında Bakı Sovetinə tabe olan rus-erməni hərbi qüvvələrinə qarşı mübarizəni təşkil etmək, Azərbaycan milli ordusunu formalaşdırmaq tapşırılmışdı. Həmçinin ordunun təchizat və təminat məsələlərini həll etmək tapşırılmışdı.

Qafqaz İslam Ordusuna daxil olan Əlahiddə Azərbaycan korpusunda general-leytenant Əlağa Şıxlinski korpusun komandiri, polkovnik Həbib bəy Səlimov isə qərargah rəisi idi. İlk olaraq, Əlahiddə Azərbaycan korpusunun tərkibində iki piyada diviziyası formalaşdırıldı. 1-ci diviziyanın komandiri polkovnik (albay) Cəmil Cahid bəy, 2-ci diviziyanın komandiri QİO –nun qərargah rəisi olmuş Nazim bəy təyin edildi. Hər diviziya üç piyada alayından ibarət idi. Bununla yanaşı Əlahiddə Azərbaycan korpusunun tabeliyində 1-ci ağır topçu taboru, 1-ci qubitsa taboru, Teleqraf taboru, dəmir yol taboru və Təyyarə dəstəsi də var idi. Azərbaycan Hökumətinin 1918-ci il 3 iyul tarixli qərarı ilə 19 yaşlı tamam olmuş vətəndaşlar hərbi çağırışın yerinə yetirilməsinə cəlb olundular. 1918-ci ilin oktyabr ayının 23-də Hərbi Nazirliyin yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. 1918-ci il no-

rəhbərlik bütünlükdə hərbi nazirliyin əlində cəmləşdirildi. Plana görə 1919-cu ildə 25 minlik, 1920-ci ildə isə 40 minlik müstəqil, müasir silahlarla təmin edilmiş milli ordu yaradılmalı, ən vacib bölgələrdə yerləşdirilməli idi.

Lənkəran Müharibəsi: Gənc Azərbaycan ordusu 1919-cu ilin iyul ayında general Həbib bəy Səlimovun komandanlığı ilə Muğanda və Lənkəranda Azərbaycan milli hökumətini tanımaq istəməyən malakan və rus silahlı qüvvələrinin nəzarətində olan Muğan Sovet Respublikasına qarşı uğurlu hərbi əməliyyat keçirdi. 15 may 1919-cu ildə Azərbaycanda yaşayan rus azlığı Muğan Sovet Respublikası qurmuşdu. Bu qondarma rus dövləti 24 iyul 1919-cu ilə qədər mövcud olmuşdu. Rus və ermənilərdən təşkil olunmuş 1200-1500 əsgəri var idi. Həştərxandan köməyə 200 bolşevik rus əsgəri göndərilmişdi. Lənkəranda rusların 4 topu, Muğanda 12 topu, Bilasuvarda 3 topu, Sarı adasında hidroplanları (Hərbi təyyarələri) var idi. Bu bolşevik qurumuna Çirkin başçılıq edirdi. Azərbaycan ordusu sürətli hərbi əməliyyatla rusları darmadağın etdi. Muğan və Lənkəran Azərbaycana qayıtarı. Muğan və Lənkəranı Azərbaycana qayıtaran Həbib

miş, Xankəndidə və Şuşada yerləşən hərbi qarnizon çətin vəziyyətə düşmüşdü. Azərbaycan ordusunun əks hücumu 1920-ci il aprelin 3-də başladı. Azərbaycan ordusu hissələrinin qələbəsi ilə nəticələndi. Əməliyyata rəhbərlik edən Həbib bəy Səlimovun üstün hərbi zəkası və çalışqanlığı nəticəsində erməni üsyanı və erməni ordusu məhv edilir və cəzalandırılır. Lənkəran və Əsgəran müharibəsinin qəhrəmanı Həbib bəy Səlimov müdafiə naziri olsaydı tarixin gedişini dəyişəcək bir komandan olacaqdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bu səhvlərinin nəticəsini ağır ödədi. Nəticədə Azərbaycan rus ordusu tərəfindən təkrar işğal olundu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müdafiə nazirinin 1919-cu il, otuz nömrəli əmri ilə Bakının azad edilməsində xidmətlərinə görə Həbib bəy Səlimov general-mayor rütbəsi ilə təltif olunmuşdur.

Ağqvardiyaçıların Şimali Qafqazda məğlub edilməsindən sonra cənuba qaçan denikiçilər 1920-ci ilin mart ayında Azərbaycan ordusuna 20 top, 100 pu-

gəri rus ordusunun mühasirəsinə yararaq Qacar İranına oradan isə Türkiyəyə keçdilər. **Nuh bəy Sofiyev Qacar İranına daxil olandan sonra komandanlığı Polkovnik Səməd bəy Rəfibəyliyə verib ordudan ayrılır. 65 milli ordu zabiti və 1200 milli ordu əsgəri Kazım Qarabekir paşanın komandanlıq etdiyi şərq ordusu sıralarına qəbul olundular. Səməd Sayqun (Rəfibəyli), Cahangir Bərkər (Novruzov), Hüseyn Turqut Türkiyə Respublikası ordusunda general rütbəsinə qədər yüksələrək hərbi xidmət edirlər. Yunis Xəzərli (Şəkərov), Mehəmməd Ağpolad, Aslan Berkan, Firudin Daryal, Saleh Aksay (Sultanzadə) Türkiyə Respublikası ordusunda polkovnik rütbəsində yüksəlirlər. 1200 əsgər və 65 Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zabiti erməni ordusu ilə döyüşlərdə İzmirin yunan işğalından qurtarılmasında iştirak edirlər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 23 aylıq qısa bir müddətdə milli ordu quruculuğunda böyük işlər görməyi bacarır. Sonra yenidən qurulacaq müstəqil Azərbaycan ordusunun bünövrəsi, təməli olur.**

Yazı Ortaq Deyərlər İctimai Birliyinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə icra etdiyi "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi çərçivəsində milli dövlətçilik ideyalının təbliği" layihəsi əsasında dərc olunur